

HATOS PÁL

„SZÜLETETT SZOCIALISTA?”

RAVASZ LÁSZLÓNAK,

AZ ERDÉLYI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET FŐJEGYZŐJÉNEK
HELYZETÉRTÉKELÉSE 1918 ŐSZÉN

A történelmi Magyarország 1918. október 31-én összeomlott, győzött az őszi-rózsás forradalom, a régi rendszer jelképes alakját, Tisza Istvánt városligeti villájában meggyilkolták. Történelmi esemény és az azt értelmező emlékezet között aligha tátonghat nagyobb szakadék, mint az 1918-as – hívei körében gyakran *magyar október*ként hívott – forradalom esetében. Tormay Cécile viszont a „sírvirágos” város lázadásáról beszél a korszakról szóló önéletrajzi naplórégényében, a *Bujdosó-könyv*ben. Az 1918 forró őszen történtek azóta is az árulás egyik alapmítoszaként szolgálnak a jobboldalon. A baloldalon viszont az *első köztársaság* hamar elbukott kísérlete a modern demokratikus Magyarország ősképe és örök beváltatlan ígérete maradt. Károlyi Mihály alakjában pedig a polgári demokratikus eszmények öltenek olyasformán szoboralakot, amilyen Varga Imre 1975-ben felállított Duna-parti emlékműve ábrázolta: bölcsnek és messzelátónak, egészen addig, míg 2012-ben el nem távolították, hogy helyére Tisza István monumentális szobra lépjen – ki tudja, meddig? Bár véleménye szinte mindenkinek van róla, a forradalom eseményeit, a szereplők *akkori* érzéseit, motivációit valójában nem ismerjük. Amikor lezárult a forradalmi időszak, a bekövetkező események egyszerre sorsszerűvé és visszavonhatatlanná lettek a benne részt vevők számára is, el-tüntetve ezzel a történelmi jelen gazdagságát. „Holt tenger” lett a forradalmi múlt, ahogy Illyés Gyula írta a korszakról szóló önéletrajzi regényében a *Kora tavaszban*. Illyésnek eszmélését jelentette 1918 ősze, s lázas időszak eszményeit makacs módon őrizte,¹ ellentétben kortársával, Márai Sándorral, aki pedig abban az időben kommunista volt és büszkén *nemzetellenes*, de ezt egy egész termékeny írói életen át elhallgatta, mert a forradalmi kísérletek lázából polgárként ébredt fel.² A Kádár-korszak történeti kutatásának az 1918–19-es forradalmi események kiemelt tematikáját alkották. A hangsúly persze nem az ún. polgári demokratikus forradalomra (ahogy ekkoriban nevezték), hanem a tanácsköztársaság időszakára esett, de a pártállam idején az igazodás és az

¹ A húszas évek elején, az emigráns párizsi diák Illyés Károlyi Mihálytól kapta az első írógépet is.

² L.: SZEGEDY-MASZÁK Mihály: *Márai Sándor*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991, 9. p. Márai Sándor ekkori írásait L.: MÁRAI Sándor: *Március*, Lazi Kiadó, Szeged, 2006.

igazolás kényszere: a kommunista narratíva igazának érvényre juttatása egyformán és torzítóan nehezedett mindkét forradalomról szóló történelmi irodalomra. Ráadásul a Kádár-korszakban Károlyi Mihálynak egyfajta kultusza fejlődött ki, amit jól illusztrált a Parlament mellett születése centenáriumára felállított szobra, s még inkább feleségéről, a késő öregségéig aktív Andrassy Katinkáról forgatott film, *A vörös grófnő*. Mikor azonban a rendszer 1989-ben kimúlt s végleg eltávoztak a hetven évvel korábbi dráma utolsó szemtanúi is, a figyelem középpontjába egyszerre egy másik magyar október, a szocialista rendszerben néma hagyományként élő 1956 forradalma került. 1918 őszének, a magyar történelem rövid és vereségben fogant baloldali pillanatának tárgyalását pedig az addig szintén elfojtott Trianon-tematika váltotta fel, s 1918–19 értékelése az egymással párbeszédre képtelen szellemi szekértáborok koncává lett. Kivételek persze vannak, de jellemző tény, hogy az új megközelítések inkább félreteszik a *wie es eigentlich gewesen* (mi történt valójában) klasszikus (Leopold von Ranke által megfogalmazott) történetírói ambícióját, s helyette az emlékezet struktúráinak építőkockáit igyekeznek megmutatni.³

Az egyházak 1918 őszén

Az emlékezetpolitikai konfliktusok sűrű erdejéből valószínűleg nincs kiút. Ugyanakkor a kortárs források zavarba ejtően sokrétű leírásaiból mindig új nézőpontok lehetősége rajzolódik ki, ha végleges válaszokat nem is kaphatunk a „mi történt valójában?” örök kérdésére. A Horthy-korszak hallgatott az egyházak s különösen az egyháziak 1918 őszi szerepéről, s ellenkező megfontolásból ugyanez történt a kommunista korszakban is. Éppen ezért – Tengely Adrienn néhány éve közzétett alapvető monográfiája ellenére⁴ – még mindig kevésbé ismert a forradalmak egyházi fogadtatásának sokrétűsége. Pedig aligha van forradalom papi asszisztencia nélkül. Az őszirózsás forradalom vezető testülete, a Nemzeti Tanács élén az akkori idők legnépszerűbb egyházi szónoka, az érdekes pályát befutott, hajdan szabadkőműves Hock János (1859–1936) józsefvárosi plébános állt, akinek a *Tolnai Világlapja* – a korszak legkedveltebb képes újságja – ugyanúgy reklámozta imakönyveit, mint manapság Pál Feri atya vagy Csaba testvér írásait saját kiadóik. A régi rend bukását és a népköztársaságot „az aranyszájú Hock” proklamálta 1918. november 16-án kétszázezres tömeg előtt. De a katolikus egyház vezetése sem maradt tétlen. Nemcsak a korábban is renitens főpap, Prohászka Ottokár szé-

³ L. például: ROMSICS Gergely: *Mítosz és emlékezet. A Habsburg Birodalom felbomlása az osztrák és a magyar politikai elit emlékirat-irodalmában*, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2004.

⁴ TENGELY Adrienn: *A magyar egyházak a forradalmak korában*, EKF Líceum Kiadó, Eger, 2011.

keszfehérvári püspök üdvözölte a Habsburg-monarchia bukását, hanem a katolikus püspöki kar is nyilvános közleményben köszöntötte a „magyar köztársasági népkormányt”, és ajánlotta fel földbirtokait a demokratikus fejlődés szolgálatára és a földbirtokreform megvalósítására.⁵ Ez a felajánlás korántsem volt őszinte – az egy Prohászka (illetve a Márai Sándor által is nagyra becsült Fischer-Colbrie Ágoston kassai s Majláth Gusztáv Károly erdélyi püspök) kivételével senki sem gondolta komolyan az apostoli szegénység programját, s főként nem az általános és titkos választójogot. Nyilvánvalóan feszültséget okozott az is, hogy a köztársasági kormány – bár az egyház és állam szétválasztásnak elvi alapján állt – a királyi főkegyúri jog teljes jogú örökösének érezte magát, igényt tartott a főpapok kinevezésébe való beleszólásra és az egyházi nagyjavadalmakkal való rendelkezésre, míg püspöki kar a királyság bukását az „Egyház szabadságának” megnövelésére igyekeztek felhasználni. Ugyanakkor a katolikus püspökök fenntartás nélkül osztoztak a népköztársasági kormány azon igyekezetében, hogy a történeti Magyarország területét sértetlenül megőrizték. Csernoch János (1852–1927) hercegprímás, a püspöki kar feje érthetően nem lelkesedett a forradalmi változásokért. „A köztársaság érdemeit nem ismerem eddig, s a jövő nem ígér többet a jelenél” – írta a bécsi nunciussnak november végi bizalmas tájékoztatójában,⁶ mégis azon dolgozott, hogy a frissen megalakult Magyar Népköztársasággal a Vatikán minél előbb létesítsen diplomáciai kapcsolatot, s az antanthatalmaknál a „létfeltételeiben megtámadott Magyarország” érdekében közbenjárjon.⁷ Bár a szociáldemokraták, különösen a harcosan antiklerikális Kunfi Zsigmond ellenezte, Károlyi Mihály a felajánlást elfogadta, s kifejezte a fiatal népköztársaság készségét az Apostoli Szentszék és a „Regnum Marianum” között *ősidők* óta fennálló szívélyes viszony folytatására.⁸ A szlovák anyanyelvű, de izzó magyarságú Csernoch alig néhány héttel korábban tett lelkipásztori látogatást szülőhelyén, Szakolcán, abban a Felvidék északnyugati részén elhelyezkedő kisvárosban, amelyet először foglaltak el a Felvidékre már november első hetében betörő cseh légionáriusok, sőt rövid időre a berendezkedő csehszlovák adminisztráció első ideiglenes székhelye lett. Csernoch októberi látogatásakor hazafias viselkedésre buzdította szülővárosa papságát és diákságát,⁹ s

⁵ A püspöki kar felajánlja az egyházi birtokokat a birtokreform céljaira, *Budapesti Hírlap*, 1918. november 26., 2. p.

⁶ Idézi SALACZ Gábor: *A főkegyúri jog és a püspökök kinevezése a két világháború közötti Magyarországon*, Argumentum Kiadó, Budapest, 2002, 12. p.

⁷ Csernoch János levele Károlyi Mihályhoz, Budapest, 1918. november 28., In: LITVÁN György (szerk.): *Károlyi Mihály levelezése I. 1905–1920*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978, 297. p.

⁸ Károlyi Mihály levele Csernoch Jánoshoz, Budapest, 1918. december 21., In: LITVÁN (szerk.): *i.m.*, 332. p.

⁹ A hercegprímás szülővárosának tanulóifjúsága körében, *Budapesti Hírlap*, 1918. október 4., 8. p.

aligha gondolta, hogy ezt a megszólitottak egy hónappal később a pánszláv izgatás miatt Magyarországon börtönbüntetésre ítélt orvosnak, az első cseh köztársasági kormány egyetlen szlovák tagjának, az egyébként is lutheránus Vavro Šrobárnak tartogatják. Kudarcával nem volt egyedül, a „tót papság” többsége már a csehszlovák egyesülésre készítette híveit. Raffay Sándor bányavidéki evangélikus püspök is hiába interveniált turóci és zólyomi híveinél, szomorúan kellett konstatálnia, szlovák híveit véglegesen megfertőzte a cseh-szlovák propaganda.¹⁰ A Szlovák Nemzeti Tanács 1918. október 30-i turócszentmártoni nyilatkozatát – amely gyakorlatilag kimondta a szlovákok és csehek egy államban való egyesülését – szintén egy pap, Zoch Sámuel madori evangélikus lelkész szövegezte, aki Pozsony 1919. január 2-án történt megszállása után a város első csehszlovák kormány által kinevezett főispánja (zsupánja) lett.¹¹

A háború vége, az összeomlás soha nem látott mértékű vándorlást indított meg a frontokról s a határszélekről. 1918 november–decemberében, alig két hónap alatt mintegy másfél millió katona jött vissza a frontokról, s velük együtt az egyházak tábori papjai is hazatértek. Ahogy a leszerelt katonák százezrei, úgy a munka nélkül maradt tábori lelkészek is nagy számban kóboroltak a főváros utcáin és a vidéki városokban rongyosan, néha éhesen, állás és foglalkozás nélkül. De nem csak ők maradtak hivatal nélkül. A nyitrai püspököt, Batthyány Vilmost a város cseh megszállását közvetlenül megelőző napokban próbálta lemondásra bírni Persián Ádám, a Károlyi-kormány katolikus ügyekért felelős egyházi kormánybiztosa, hogy a szlovákok nyelvét és rokonszenvét bíró főpapot ültessen a helyére.¹² Batthyányt végül az új csehszlovák kormány kényszerítette távozásra 1919 márciusában, utódjának a kinevezéséről szóló okiratot pedig az első Szlovák Köztársaság háborús bűnösként kivégzett elnöke, Josef Tiso – ekkor még azonban csak szemináriumi spirituális – mutatta be a nyitrai főkapitán tagjainak. Tiso a Károlyi-kormány első heteiben még óvatosan fogalmazó szlovák–magyar kétnyelvű lapjával és haladó szlovák nyelvtanfolyamokkal igyekezett a szlovák nemzeti ébredést szolgálni, s csak a magyar „népkormány” gyengeségét látva radikalizálódott.¹³ Az egyházon belül azonban nemcsak a nemzetiségi, hanem a társadalmi feszültségek is artikulálódtak. Bár a szabadelvű korszak Mikszáth nyomán úgy tartotta: „urak a papok”, ez aligha volt így a lelkészkedő és hitoktató papság nagy részénél, akiknek polgári életforma kialakítására korábban is kevesebb esélyük volt, s a hábo-

¹⁰ *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1918. december 15., 366. p.

¹¹ FOGARASSY László: Az őszirózsás forradalom Pozsonyban, *Irodalmi Szemle*, 1968/9., 813. p.

¹² SALACZ: *i.m.*, 14. p.

¹³ L.: KISS Balázs: Államfordulat Nyitrán (1918–1923), *Kisebbségkutatás*, 2008/2., <<http://epa.oszk.hu/00400/00462/00038/1565.htm>> (letöltve: 2017. 03. 12.).

rú során jelentős részük egyenest nyomorgott, eladósodott, testileg-lelkileg összetört.¹⁴

Nem meglepő tehát, hogy az egalitáriánus forradalmi lendület olyanokat is magukkal ragadott, akikről későbbi életpályája ismeretében aligha gondolnánk, hogy a köztársasági rendszer szekértolói lettek volna. Vass József (1877–1930) a húszas évek *keresztény kurzus*ának nagyhatalmú pap-minisztere, ekkoriban a Szent Imre Kollégium igazgatója például egyáltalán nem a papi zsargon kenetteljes stílusában indokolta csatlakozását a forradalmi idők által életre hívott Papi Tanácshoz: „Hemzsegték körülöttünk a stréberrek, mitrával, pásztorbottal, stallummal. Karrierrel született ál-aszkéták. [...] összeköttetés-spekulánsok, politikai prostituáltak [...] – ez az egész kapaszkodó népség, amely, hatalomhoz jutván, tömjént követelt tőlünk. Meg kellett adnunk, hogy legalább valamit engedjenek dolgozni saját munkaterületeinken. Tudom, hogy keserű ez a beszéd. Lenézett, meghajszolt prófétáknak a romok között, melyeket megjósoltunk, ez a nyílt keserőség egyetlen keserves elégtételünk. Csatlakoztam hozzá, mert a magyar katolicizmus kizárólag az alsópapság révén gyökerez a népben, következőleg a magyar egyház életét a vagyon-milliókról a lélek-milliókra egyedül az alsópapság tudja átvinni.”¹⁵ A november 15-én mintegy száz katolikus lelkész és hitoktató részvételével megalakult Papi Tanács nem forradalmat, ennél többet akart: „jobb, szebb és ideálisabb világot”. Ami a legradikálisabbak részére a cölibátus *megalkuvás nélküli* megszüntetését jelentette volna, s mindazt, mi evvel jár: nős papok a felosztandó püspöki birtokok jövedelméből állami fizetést kaphatnának, meg családi pótlékot, üdülést meg szanatóriumot betegbiztosítással. S persze a papi hierarchia demokratizálása után a protekciós rendszer eltörlését és a fizetési osztályokban való fokozatos előmenetelt remélhetnének – mai szóval *életpályamodellt*. Szép új világ illúziója volt a katolikus papság *polgári demokratikus forradalma*, amihez azért hozzátehetjük, hogy az egyházi karrier korábban is a szociális mobilitás legnagyobb előmozdítója volt. Elég csak a szegény szlovák parasztcsaládból származó Csernoch szédítő karrierjére gondolni vagy éppen utódaira, a tetőfedő iparos apával büszkélkedő Serédi Jusztiniánra és a szerény dunántúli gazdaszülők gyermekére, Mindszenty József-re. Ehhez képest érthető, ha a Papi Tanács tagjai már alakuló ülésükről „gyermeki szeretettel” üdvözölték hercegprímásukat, aki néhány hónap alatt türelemmel és egyes diplomáciával pacifikálta az egész kezdeményezést.

Bár a Papi Tanács csak egy elégedetlen kisebbség szervezete maradt, a *lélekmilliók* elhanyagolását más is szóvá tette. Az őszirózsás forradalom előtti

¹⁴ A katolikus alsópapság szervezkedése, *Budapesti Hírlap*, 1918. november 9., 3. p.

¹⁵ *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok*, 1918. november 24., 353. p. Vass 1919 januárjában aztán a rá jellemző politikai érzékkel – és nem kevés cinizmussal – határolódott el a marginalizálódásnak induló Papi Tanácstól. L.: TENGELY Adrienn: Papi Tanács 1918–1919, *Magyar egyháztörténeti vázlatok*, 19., 2007/3–4., 62. p.

hetekben fogalmazta meg a budapesti lelkipásztorkodás csődjét többrészes cikksorozatában Bangha Béla (1880–1940) jezsuita szerzetes, a katolikus reneszánsz Prohászka mellett legjelentősebb képviselője. Bangha szerint a fővárosban a névleges többséget alkotó katolicizmus „napról-napra, sőt óráról órára borzalmasan tért vészit, [...] nincs itt senki, aki a pusztulás megakasztásáról, az összeomlás feltartóztatásáról, a meglévő erők tömörítéséről és céltudatos felsorakoztatásáról, egységes hitéleti állapotok teremtéséről gondoskodni tudna, vagy ennek a nagy problémának nekiszentelhetné magát”. Bangha ezért az elkényelmesedett egyházi vezetést és korszerűtlen egyházi szervezetet okolta: „A főváros az utóbbi száz év folyamán kicsiny, 60-70 ezer lakosú városból milliós világvárossá fejlődött; lelkipásztori intézményei pedig ma is a száz év előtti kisváros igényeihez mértek.” Az egyházi hierarchia opportunizmusát bírálva kifogásolta azt is, hogy az 1848-ban kidolgozott katolikus autonómia továbbra is álom, a feudális rendszerből itt maradt patronátus intézménye pedig Budapesten a főváros irányítása alatt áll, azaz egyházellenes, liberális kezekben van. (Valóban jelzésértékű, hogy ugyanabban az időszakban, amikor Bangha ezeket a sorokat fogalmazta, a város liberális főpolgármestere, Bárczy István Szabó Ervinnek, a forradalmi szocializmus apostolának temetésén vett részt Jászi Oszkár és Károlyi Mihály társaságában, alpolgármestere, Harrer Ferenc pedig beszédet is mondott elhunyt barátja felett.) Bangha volt az, aki az egyetlen – igaz, hamar hamvába holt – kísérletet tette a forradalmasodó októbertvégi napokban a konzervatív erők megszervezésére a Nemzetvédelmi Szövetség létrehozásával. Kútba estek nagyszabású tervei is a „liberális-destruktív-zsidó” sajtóval szemben felállítandó katolikus sajtókonzern felállítására, erre is csak 1919 szeptembere után kerülhetett sor.

Más felekezetek háza táján is érdekes jelenségek játszódtak le. Miközben az őszirózsás forradalom budapesti győzelme nyomán szerte az országban *parasztforradalom* dühöngött, s ennek keretében jelentékeny számú antiszemita kilengésre is sor került, a hazai zsidóság néhány száz, a fiatal generációhoz tartozó tagja Beregi Ármin tartalékos százados vezetésével zsidó önkéntes századokat hozott létre.¹⁶ A fénykorában mintegy 2000 főt számláló *cionista gárda* felállítását a kalandos életutat bejárt Friedrich István hadügyi államtitkár felkarolta, annak ellenére, hogy Károlyi miniszterelnök és az egyébként többségében zsidó származású szociáldemokrata miniszterek ellenezték az akciót. A *cionista gárda* a Felvidéken került bevetésre, a Vág menti harcokban, de 1919 februárjában feloszlott, mert önállóságát nem akarta feladni.¹⁷

¹⁶ RÉVÉSZ Tamás: Nemzetőrök, polgárőrök, népőrök. A Károlyi-kormány karhatalmi szervei, *Rubicon*, 2015/3., <http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/nemzetorok_polgarorok_neporok_a_karolyi_kormany_karhatalmi_szervei/> (letöltve: 2017. 03. 12.).

¹⁷ A sors kegyetlen iróniája, hogy az antiszemita fehérterror 1919 kora őszén éppen a román szuronyok segítségével miniszterelnöki hatalmat szerző Friedrich időszakában dühöngött a leginkább.

A protestáns egyházak, s ezen belül a legnagyobb egyháztagsággal bíró és szinte teljes egészében magyar nemzetiségű hívekből álló református egyház magatartása is változatos volt. A legnagyobb református egyházkerület, a debreceni székhelyű Tiszántúli vezetője, egyben a Magyar Református Egyház Zsinatának püspök-elnöke, Baltazár Dezső 1918. október 23-án Debrecenben még nagy hódoló beszédben üdvözölte a debreceni egyetem avatására érkezett IV. Károlyt, abban a debreceni Nagytemplomban, ahol hetven évvel korábban 1849. április 14-én, Kossuth indítványára az országgyűlés elfogadta a Függetlenségi Nyilatkozatot és detronizálta a Habsburg-Lotharingiai házat. Baltazár mégis a független Magyarország nevében üdvözölhette a királyt, az összeomló Monarchia utolsó két hetében ugyanis Magyarország és az október 16-i uralkodói kiáltvánnyal föderatívva lett Ausztriát már valójában a legtisztábban vett perszonálunió tartotta össze. Illetve az sem. A földrengészerű változások közepette még a legnépszerűbb Habsburg, József főherceg altábornagy is felesküdt a Nemzeti Tanácsra – sőt a mindent elöntő republikánus hangulatban saját nevét is kis híján Alcsútira magyarosította, erről éppen Hock János beszélt le. Egészen anakronisztikusan hatott a tomboló forradalmi mámor közepette, hogy a református egyházfők november 1-jén nem csupán az előző nap megalakult Károlyi-kormányt üdvözölték egy meglehetősen kedvetlen nyilatkozatban, hanem Baltazár kezdeményezésére és megfogalmazásában hosszú körlevélben álltak ki a királyság fenntartása mellett: „a népuralom a velejáró ingadozások, szélsőségek és erőszakosságok, szenvedélyek és önrombolások ellen a főhatalomban, a trónban, koronában, királyban kereste, találta és alkotta meg a védekezést. Ezért ragaszkodtak őseink a népuralmi alkotmányos királyság intézményéhez hűségesen. A nép az erő, a korona a fék. A féktelen erő sírja önmagának.”¹⁸ Baltazár ugyanaznap Tisza István koporsóját kísérte Gesztre, a különvonatot mindenütt a leszerelő katonák szidalmi és atrocitásai kísérték. Alig tíz nap múlva azonban már Károlyi Mihály oldalán, a Nemzeti Tanács tagjaként láthatták viszont hívei és ellenségei a köztársaság kikiáltásán az Országház előtt. E fordulatnak indoklása mindennél ékebben jelzi, mennyire az események sodró kényszere és a katolicizmussal szembeni kisebbségi komplexus vezette a Baltazár nevével fémjelzett politikai protestantizmus törekeny hajóját: „Hiába való már úgyis a győztes forradalommal való ellenkezés. A forradalom élén előkelő római katolikus főpap áll [Hock János], ha én távol maradok, az új köztársaságban a református egyház találja a szenvedő ellenállásom árát megadni.”¹⁹ Ami persze nem felelt meg egészen a valóságnak. Károlyi Mihály első kormányába mindjárt két prominens debreceni református ült be államtitkárnak: Jánosi

¹⁸ A nyilatkozat november 2-án a körlevél jó egy héttel később készült. L.: BALTAZÁR Dezső: *Próbáltatások idejéből*, Debrecen, 1920, 92–95. p.

¹⁹ *Uo.*, 108. p.

Zoltán, a debreceni Nagytemplom szocialista eszmékkel kacérkodó lelkésze és Juhász Nagy Sándor, a debreceni eklézsia legtekinélyesebb világi vezetője – korábban mind a ketten Függetlenségi Párthoz tartozó országgyűlési képviselők. Valamint az 1913-ban Tisza Istvánnal kibékült Baltazár Dezső ellenfelei. Bár Baltazárt nem sikerült eltávolítani püspöki székéből, a kezdeményezést elveszítette. Országos református ügyekben a budapesti Kálvin Szövetség tagjai vették át stafétabotot. Az első világháború végére egyébként is már a főváros lett a legtöbb református egyháztagot számláló település az országban, messze megelőzve a *kálvinista Rómát*, Debrecent. Itt gyülekeztek a korábban marginális befolyással bíró református ébredési mozgalmak vezetői is, akik szintén reménykedve tekintettek a forradalmi időkre. Budapesten alakult meg az Országos Református Tanács, a katolikus Papi Tanácshoz hasonló radikalizmussal, programjának középpontjába egy „liberális, demokratikus és szociális reformációi program” megvalósítását állította, amelynek elindítására „egyházunk eddigi [...] mozdulatlansága” miatt nem kerülhetett sor.²⁰ A tanács elnöke Haypál Benő budai lelkész lett, aki ugyan régi vágású protestáns szabadkőműves volt, mégis jó kapcsolatokat épített ki a polgári radikalizmus fővárosi köreivel – nem véletlen, hogy Ady Endre őt kérte meg házassága egyházi megáldására. Haypált támogatták a Magyar Evangéliumi Diákszövetség skót és holland egyetemeket járt fiatal lelkészei is. A kultusz-tárcán belül megalakult protestáns kormánybiztosság vezetőjének Kováts J. István teológiai tanárt, a Kálvin Szövetség egyik hangadóját nevezték ki, aki régi ellenfele volt Baltazárnak. Mind ő, mind Jánosi Zoltán és Juhász Nagy Sándor is megőrizték hivatalukat a szinte hetente változó összetételű Károlyi- és Berinkey-kormányokban egészen a proletárdiktatúra kikiáltásáig, sőt Juhász Nagyot 1919 januárjában igazságügy-miniszterré nevezték ki. Kováts feladata a nagy átalakulásban a protestáns érdekek védelme volt, illetve „az egyházakban rejlő erkölcsi erőket a békés állapotok megszilárdítása, a belső rend biztosítása és a felekezeti békesség megóvása érdekében érvényesíteni”.²¹ A széleskörű francia és angolszász kapcsolatokkal rendelkező Kováts a lelkésznyomor enyhítésén kívül legfontosabb feladatának a külföldi protestáns közvélemény mozgósítását gondolta, szövetségeseket találni a magyar ügy védelmére. Irányításával és instrukciói alapján szerveződött meg a protestáns akció, amelynek keretében, féltucat református és unitárius protestáns teológiai tanár ment Hollandiába, Nagy-Britanniába, Svájcba, sőt az Egyesült Államokba is a protestáns szolidaritás erejét segítségül hívni „a készülődő nagy igazságtalanság, hazánk és benne protestáns egyházunk szétdarabolásának elhárítására”.²² Kováts már korábban is ellenzője volt a magyar pro-

²⁰ *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1918. november 24., 341. p.

²¹ *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1918. november 17., 339. p.

²² *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1918. december 15., 366. p.

testantizmus egyoldalú német-orientációjának, az angolszász és francia kapcsolatok fontosságára igyekezett felhívni hitsorsosai figyelmét: „Szakítsuk le magunkat végre-valahára a német tudomány emlőiről. A németektől inkább csak élettelen rendszereket, hipotéziseket, kételkedést tanulhatunk, élő hitet, egyházszeretetet, hithűséget elsősorban svájci és angol meg skót testvéreinktől!”²³ Kováts szervezte 1909-ben a magyar küldöttséget a reformáció genfi nemzetközi emlékművének avatóünnepségére, sőt merész (egyben igen naiv) külföldi kapcsolatkeresésébe korábban az is belefért, hogy a budapesti egyetemi ifjúság küldöttségének élén meglátogassa Belgrádban Pašić miniszterelnököt, a Monarchia legfőbb délszláv ellenfelét, s Bosznia-Hercegovina 1908-as annexiójakor egy magyar–délszláv–cseh tengelyt javasoljon a recsegő Monarchia felváltására.²⁴

A fiatal diák Kováts 1908-ban naiv volt és felelőtlen, a kormánybiztos Kováts 1918 őszén dacosan optimista. Két dolog nem változott: izzó magyar nacionalizmusa és Habsburg-ellenessége.²⁵ Viszont vele ellentétben a történelmi Magyarország széles rétegei csak az összeomlások ébredtek rá, hogy mennyire elveszett a *magyar presztízs* a 20. század első évtizedeire szinte az összes mértékadó nyugati országban.²⁶ Miközben a horvát Ivan Meštrović 1915 nyarán a londoni múzeumok egyik legelőkelőbb kiállítóhelyén, a Victoria and Albert Múzeumban állíthatta ki szobrai, hírnevét pedig a délszláv egységtörekvések előmozdítására fordította, addig magyar képzőművészeti progresszió, Czigány Dezső, Kernstok Károly, Rippl Rónai József stb. alkotásai csak a megszállt Belgrádig jutottak el, oda is csak a háború végén, a balkáni front támadásának előestéjén.²⁷ Nem szabad elfelejteni, hogy mennyire domináns volt az elszórt figyelmeztetések dacára a német kapcsolatrendszer és gyenge a magyar külpolitikai tudatosság – nem készült B-terv. S nem csupán Tisza István ragaszkodott a német szövetséghez, de legfőbb ellenlábasai, Andrássy Gyula, sőt a háború alatt a korábban az Egyesült Államokban népszerűséget szerzett Apponyi Albert is gyakorlatilag felszámolta jó amerikai kapcsolatait. A polgári radikálisok Párizsban iskolázott vezére,

²³ A genfi ünnepek tanulságai, *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok*, 1909, 475. p.

²⁴ A kapcsolatfelvétellel azután derült fény, hogy a Monarchia csapatai 1915-ben elfoglalták Belgrádot és átvizsgálták a szerb állami levéltárat. L.: Tisza István levele Darányi Ignáchoz 1917-ből. Kézírt levél a Tiszáninnyi Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményének Kézirattárában, Ravasz László elődjétől örökölt kényes ügyek Kt. d. 12.846.

²⁵ Kováts J. István a forradalmi idők elmúltával, akkor már kiscsajda politikusként a legitimistaellenes politikai erők egyik hangadó-jává lett és nem melleleg Ravasz László sikertelen ellenfele az 1921. évi Dunamelléki Református Egyházkerület püspökválasztásakor.

²⁶ JESZENSZKY Géza: *Az elveszett presztízs*, Magyar Szemle Alapítvány, Budapest, 1994.

²⁷ GÁSPÁR Ferenc: A belgrádi magyar képzőművészeti kiállítás, 1918, *Ars Hungarica*, 2005/1–2., 141–154. p.

Jászi Oszkár a háború idején egy ideig szintén a német *Mitteleuropa* álmából akart közép-európai föderációt csinálni, s bár a háború végére ezt a kitérőt maga mögött hagyta, a nemzetiségi vezetők 1918 őszén sem felejtették el neki a német-orientációt.²⁸ A francia kapcsolatokkal bíró Károlyit Clemenceau nem sokkal 1917. őszi kormányra kerülése után nyíltan megtagadta, nem kellett neki pacifizmusa, sem antantbarátsága. Igaz, ma nem tudjuk, mi változott volna attól, ha Károlyi, illetve magyar közvélemény tisztában lett volna azzal, hogy őt is, Jászit is *magyar imperialistáknak*, a nemzetiséggel való kiengesztelődést az ország területi integritásának megőrzésével összekapcsoló politikájukat pedig tragikomikusnak tartják az elszakadáson dolgozó nemzetiségi vezetők és az antant vezető hatalmainak befolyásos képviselői.²⁹ Ami világosan látszott a függetlenné lett Magyarország rohamosan fokozódó elszigeteltségén. S bár Károlyi és Jászi illúziói a Wilson amerikai elnök által meghirdetett örök békéről, valamint a háború utáni igazságos és méltányos rendezésről egészen 1918 karácsonyáig kitartottak, a nemzetiségi vidékeken fekvő magyar városok polgárságára szinte azonnal rászakadt az idegen uralom alá kerülés fenyegetése. Nem véletlen, hogy a forradalom első mámorának elmúltával minden valamire való magyar világnézeti tábor mozgósított: ahogy a *Nyugatmagyarországi Híradó* cikkírója írta november 21-én: „mindenki keressen nemzetközi kapcsolatot. A magyar katolikus papság főpapjaink útján Róma felé. A protestánsok Angliába. A zsidóság az egész világba. A szociáldemokratákat már is megnyertük. A szabadkőművesek szintén külön akciót kezdtek Pozsony érdekében. Itt nem lehet különbség egymás között, mindenkinek cselekedni kell és minden eszköz jól.”³⁰ A Kováts J. István által kezdeményezett protestáns akció ebbe az utolsó pillanatokban felébredt össznemzeti kétségbeesésbe illeszkedett. Mint ma már tudjuk, eredménytelenül. Sem a szabadkőművesek, sem a protestánsok nem tudták megállítani a cseh és román csapatokat. A szabadkőműves Masaryknak nem csupán a befolyásos amerikai unitárius egyházhoz tartozó – és nem melleleg feminista! – felesége volt, hanem Csehszlovák Légió révén

²⁸ A temesvári Szerb Nemzeti Tanács alelnökének, Mladen Pilićnek a szavait idézi KÓVÁGÓ László: *A magyarországi délszlávok 1918–1919-ben*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964, 87. p.

²⁹ *Uo.*, 67, 39. jegyzetben idézett zágrábi *Glas Slovenaca, Hrvata i Srba* 1918. október 19-i jellemző című cikke Jászi föderalisztikus elképzeléseiről: „Madjarska tragikomediája”.

³⁰ Még lehet..., *Nyugatmagyarországi Híradó*, 1919. november 21., 2. p., idézi FILEP Tamás Gusztáv: *Főhatalomváltás Pozsonyban 1918–1920. Események, történések egy hírlap közleményeinek tükrében*, Kalligram Kiadó, Pozsony, 2010, 57. p. A szabadkőművesek akciójához L.: BERÉNYI Zsuzsanna Ágnes: *A Magyar szabadkőművesség és a köztársasági eszme*, <<http://polhist.hu/adattarak/koztars/index.php?fkod=11&fsz=2&fid=18>> (letöltve: 2017. 03. 12.). A felsorolás nem tartalmazza például a feministákat, akiknek vezetője, Bedy-Schwimmer Róza, Károlyi sikertelen svájci nagyköveti kiszemeltje tragikomédiába fordult svájci missziója ellenére is jó amerikai kapcsolatokkal rendelkezett.

használható fegyveres ereje is, amely – Wilson elnök és külügyminisztere, Lansing szerint – az amerikai érdekeket szolgálta Szibériában.³¹ S az amerikaiak október végén az Erdélyre vonatkozó román törekvéseket is nyíltan pártfogásukba vették. Károlyi Lansing amerikai külügyminiszternek szóló kétségbeesett levele válasz nélkül maradt, a cseh csapatok Pozsonyt 1919. január 2-án, a románok Kolozsvárt egy héttel korábban, 1918 karácsonyán megszállták.

Az eseményeknek utólag így vagy úgy, de értelmet lehet adni. (Bár nem könnyű, ahogy az azóta elmúlt száz év bőséges és korántsem egységes historiográfiája tanú rá.) Az alább közölt szöveg viszont nem *post festa*, hanem az események alakulásának közepén, valószínűleg 1918. november utolsó napjaiban született, s mire megjelent, már végbement a gyulafehérvári román nemzetgyűlés, amely 1918. december 1-jén kinyilvánította Erdély és a partiumi részek román lakosságának csatlakozását a Román Királysághoz. (December első napjaiban a szerző, Ravasz László súlyos betegen ágyban feküdt, de szerencsésen felépült a tömegesen pusztító spanyolnáthából.) Az időbeliség momentuma adja az írás elsődleges érdekességét, hiszen nincs, nem is lehet benne az események értékelésének utólagos korrekciója, az igazodás, bűnbakkeresés hiányzik belőle. Ravasz László (1882–1975) ekkor az Erdélyi Református Egyházkerület főjegyzője, azaz püspökhelyettese, a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem részeként működő Erdélyi Evangélikus-Református Egyházkerület Teológiai Fakultásának igazgató-professzora, fiatal kora ellenére már szűkebb pátriáján kívül is ismert és elismert egyházi szónok, teológus, az erdélyi magyar közélet egyik legtekintélyesebb vezető férfija, Bethlen István bizalmasa. Ravasz kora ifjúságától Tisza István híve volt, de csupán politikailag. Hiába állt liberális teológus hírében, a szabadelvűség és protestantizmus százados szövetségének revízióját már pályája kezdetén kezdeményezte, elsősorban azért, mert Tisza kultúrprotestantizmusától eltérően a vallásosságot tartotta a protestantizmus lényegének. Tiszától az is megkülönböztette, hogy nyíltan szembefordult a hazai protestáns egyházak és a zsidóság között a 19. században hallgatólagosan végig működő emancipációs véd- és dacsövetségnek, 1913-ban maga Ady figyelmeztetett „szilaj antiszemitaságára”. Ravasz, aki 1916. november végén ott volt a bécsi Stephansdombon Ferenc József gyászszertartásán, nem fogadta lelkesedéssel az őszirózsás forradalmat. A béke „sáros, véres angyalként” érkezett.³² Bálványát, Tisza Istvánt az októberi forradalmi mozgalom győzelme napján meggyilkolták. „Benne megnőve és elbukva önmagunkat

³¹ L.: TOOZE, Adam: *The Deluge. The Great War and the Remaking of Global Order*, Penguin Books, London, 2015, 158. és 284. p.

³² Köszöntés, *Protestáns Szemle*, 1918/7–10., 340. p.

látjuk” – írta megrendülve.³³ Tiszával együtt az erdélyi magyar szupremácia utolsó reménye is sírba szállt. Amelyről egyébként Ravasz már az 1916. őszi román betöréskor is kiábrándító diagnózist adott: „Erdély már csak ott magyar, ahol székely, [...] az oláhság az utóbbi ötven év alatt nagyobb hódítást végzett, mint amennyit ma egy nagyhatalom tud végezni három-éves harcban. Az erdélyi vármegyei magyarság [...] elvesztette a létharcot: kicsúszott alóla a föld, elhalt ajkán a magyar szó.”³⁴ Ravasz szerint az erdélyi városok növekedése és magyarosodása is csupán a „csalfa statisztika” által kínált délibáb, mert „ezek a városok amily mértékben fejlődnek, olyan mértékben színtelenednek el s lesznek típusnélküli együttlakásává olyan embereknek, akiket a szél hord össze, mint a homokbuckát”. A forradalmi változások még inkább elkésértették. A köztársaság kikiáltásakor azt írta, hogy a rossz királyok helyett rossz tribunok uralma jöhet.³⁵ Csalódottan látta, hogy az 1918 őszen kirobbanó forradalmi mozgalmak eleinte tagadhatatlan tömegtámogatottsággal bírtak, s szemben a háború kezdetével minden nemzeti lelkesedés eltűnt, a háborúból hazaözönlő magyar katonák is inkább az udvarházakra, mint a román megszálló hadseregre jelentettek veszélyt. Az új rendszerben azonban lehetőséget is látott az egyházak szerepének megerősítésére. Még azt is leírta, hogy a református pap született szocialista. Ravasz programadó írása, amely az általa 1915-ben megindított *Az Út* című protestáns lelkipásztori munka megújítását szolgáló folyóirat 1918. november–decemberi számában jelent meg, annak a nagyon rövid időszaknak a tanulságos dokumentuma, amelyben már nem volt Erdélyben Monarchia, de még nem semmisült meg a történelmi Magyarország. A szerző reménykedik az „ébredő világlelkiismeretben”, osztja a wilsoni illúziókat – például beismeri az addigi nemzetiségi politika csődjét –, terveket fogalmaz meg, s egyháziak közül ritka példaként a román lelkészekkel való „testvéri” együttműködést javasolja – saját korábbi álláspontját is alaposan revideálva.³⁶ Józan javaslatai, engesztelő próféciái az *elmúlt jövő* országába jutottak. Ő még láthatta ezeket jónak, mi már csak azt, miért látta rosszul.

* * *

³³ Tisza István, *Protestáns Szemle*, 1918/7–10., 239. p.

³⁴ Erdély, *Protestáns Szemle*, 1916/7–8., 481. p.

³⁵ Köszöntés, 341. p.

³⁶ 1910-ben még arról értekezett, hogy a „kondenzált butaságból álló” „oláh psziché” bűvkörébe vonta a körülötte élő magyarság lelkét is, s ezen csak a „faj tisztán tartása” segíthet. L.: Mit tegyünk? Munkaterv az Erdélyi Kálvin-szövetség számára, *Református Szemle*, 1910/50., 815. p.

*Hogyan állunk?*³⁷

Az *Út* legutolsó száma, amelyik október közepén jelent meg, olyan mesze van mögöttünk, mint a New York-i kikötőbe megérkezett hajó mögött az elhagyott világrész. Ki gondolta volna akkor, hogy egy hónap múlva már béke lesz; ki gondolta volna, hogy Vilmos császár és Károly király s az összes közép-európai fejedelmek szomorú magánembereként keresik a hajlékot, ahol koronátlan, megalázott fejüket lehajthatnák? Ki gondolta volna, hogy Magyarország, ez az ezeréves királyság népköztársaság lesz s az egész országban egyetlen egy hang emelkedik az elbukott fiatal Habsburg mellett, s ez is a debreceni Nagytemplom mellől hangzik el.

De hát mindezek megletek. Nincs az az izgalmas filmdráma, amelynek jelenetei olyan cikázó gyorsasággal követnék egymást, mint az októberi nagy színmű utolsó jelenetei. Ma már túl vagyunk azon, hogy sajnálkozzunk, rekrimináljunk, vagy *post festa* okoskodjunk; nem hátra kell néznünk, hanem előre. Az bizonyos, hogy ennek így kellett történnie: embereknél nagyobb erő dolgozott itt. Mint ahogy kényszerű dolog volt [18]67-ben a dualizmust megalkotni magyarságunk megtartása érdekében; szükségünk volt a kettős, illetve hármas szövetség életre hívása a mindnyájunkat szétzúzással fenyegető orosz imperializmussal szemben, mint ahogy [19]14-ben meg *kellett indítani* a szerbek ellen a háborút, mert éppen a mai forradalmárok söpörték volna el azt a kormányt, amelyik az arculütés után egyezkedni próbált volna: úgy ezt az elveszített háborút is likvidálni kellett. Az elveszített háborúval együtt elveszett az eddigi hatalmi rendszer: megdőlt a porosz militarizmuson nyugvó német imperializmus, felbomlott az imperializmus keleti alapépítménye: a monarchia s vele együtt összetört a monarchia lényegét alkotó dualizmus: a német-magyar szupremácia biztosítása egy szláv-román nemzetrendszerben. Miután felülről gátakat raktak az alulról feltörő forradalmi irány elé: ez egyre féktelenebb lett, végre pusztító erejével elsöpört mindent: monarchiát, német egységet, császári trónusokat, nemzeti szupremáciákat. Magyarország letette a fegyvert s elvileg szövetségre lépett az antanttal; a szövetség útjában még csak az égisz alatt álló román államra nőtt politikai csódtömeg áll. Miután nem kívánható, hogy egy halálra ítélt rendszer önmagát végezze ki akkor, mikor még sejtelve sincs arról, hogy halálra van ítéelve, mert egy rendszer csak akkor veszi észre, hogy halálra van ítéelve, mikor már meg is van ölvé: nem lehetett várni a monarchistáktól

³⁷ Megjelent *Az Út*, IV. évfolyam, 9–10. számában (1918. november–december), 179–185. p. A szöveget a mai helyesírásnak megfelelően tesszük közzé. A programot értékeli TENGELY: *A magyar egyházak...*, 44–45. p.

sem, hogy október elején átadják a főhatalmat Károlyinak; viszont, mikor Károlyi szerezte meg a főhatalmat, nem csinálhatott már egyebet, mint amit csinált: elsöpörni a régi rendszert, amelyből a háború született, letétni a fegyvert mindenütt s igazunkat az ébredő világlelkiismeret döntésére bízva, egy döntő *nem*-mel elfordulni régi életünktől, s egy óriási metanoiával [megtéréssel] mássá lenni, magunkat az erő helyett a kegyelemre bízván. A predestináció acélkerekei robogtak végig a világon, mint ahogy világteremtése óta robognak, csak most megláthattuk, mert horizontunk körébe értek és kitüzesedtek, mint a meteordarabok, melyek a föld légkörébe érnek. Azért tehát nekünk nem panaszkodni vagy sápítózni a feladatunk, hanem megindultan és hálásan kell gondolnunk visszanyert függetlenségünkre. Fáj, hogy nemzetünk kipróbált vezéreit nem láthatjuk a mai alakulás élén, de ez természetes; a forradalmakat nem a kegyelmes urak csinálják. Örülünk, hogy a kormányban olyan jó magyarok vannak, mint Károlyi és Batthyány³⁸ és olyan eszes emberek, mint Jászi Oszkár. Lehet, hogy évek múlva nagyon erős és nagyon komoly monarchista párt lesz az országban, mint ahogy van Franciaországban; de most csak egy párt lehet Magyarországon: *köztársasági*, mert az ezzel ellenkező véleménynek vagy oktalanság, vagy nemzetellenes bűn most megnyilvánulni.

Külpolitikai helyzetünkről és kilátásunkról alig lehet most valamit szólnunk. Az azonban bizonyos, hogy teljes belső kiengesztelődést kell teremtenünk a körülöttünk kialakult államokkal, különösen Csehországgal, Illyriával [az 1918. december 1-jén proklamált Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, a későbbi Jugoszlávia] és Német-Ausztriával [azaz az Osztrák Köztársasággal] azért, mert minden életerőnk ezeken át vezet. Tengerhez, szénhez, vashoz és szövethez ezeken keresztül juthatunk. Másik fontos elv: anélkül kell ismét felvennünk a német gazdasági összeköttetések szálait, hogy ebből politikai block, imperialista kapcsolat származzék. Ennek a háborúnak éppen az lesz végeredményében a legnagyobb eredménye, hogy a hatalmi viszonyokat, *Európára nézve*, véglegesen rendezi s így előkészíti a népek szövetségének megvalósulását.

Külpolitikai kilátásaink, bármily ködbe borultak legyenek is, elég biztatók. Utópista álmok rózsás teste mosolyognak ki a szürkéségből. Annál aggasztóbb és szomorúbb a helyzet belpolitikai tekintetben, különösen a nemzetiségi kérdéssel való vonatkozásban.

³⁸ Batthyány Tivadar gróf (1859–1931), a Függetlenségi Párt egyik vezetője, a király személye körüli miniszter 1917-ben Eszterházy Móric, majd népjóléti- és munkaügyi miniszter Wekerle Sándor első kormányában, a forradalmi időszakot megelőző héten ismét a király személye körüli miniszter. 1918. október 31. és december 12. között Károlyi Mihály kormányának belügyminisztere.

Nemzetiségi kérdés Magyarországon nem volt, mert itt mindig, mindenki magyar volt. A horvát Zrínyiek magyarsága éppen olyan tizenhárom próbás és színarany, mint a tót Thökölyeké vagy a magyar Rákócziaké. A nemzetiségi kérdést az osztrák centralisták, főképpen a legnagyobb Habsburg: Mária Terézia csinálta, azért, hogy megmentse az osztrák trónt a magyar függetlenséggel szemben. És íme, a fegyver, mivel gonosz volt, visszafelé sült el: az osztrák császári trón nincs sehol, Magyarország pedig független és életkedvtől duzzadó állam. Csinálta pedig Bécs a nemzetiségi kérdést Magyarországon azzal, hogy a tiszta magyar határőrvidéket felcserélte románval, szerbvel, tóttal. Így az ország határa átítatódott a szomszéd népek rajzáival s megszűnt az a nagyszerű politikai biztosíték, amiről a magyar bölcsesség mindig tudott gondoskodni, t.i. hogy az ország politikai határa egybeesett nemcsak a geográfiai, hanem különösen a *nemzetiségi* határokkal. Mihelyt pedig elmosódott a nemzetiségi határ, a külső országok elnyomott népei egyre nagyobb tömegben szivárogtak ebbe a kisebb szocialista nyomású, mert sokkal műveltebb és fejlettebb magyar politikai közösségbe. Így történt, hogy keletről, északkeletről és délről rutének, románok, szerbek lassan, szinte kapillárisan szivódtak fel a magyar államtestbe s azt századok alatt köröskörül megtelítették. Nyugodtan mondhatjuk ezt úgy, hogy országunk karéját a magasabb kultúrába felszívódó nemzetiségek pár század alatt, a határőrvidék széttörése és a centrális bécsi politika korszaka óta, *etnográfiailag megszállták és elfoglalták*. Mikor pedig a beszivárgott nemzetiségek fajrokonai önálló állammá fejlődtek: nem kellett egyéb, mint egy kis imperialista mámor odakünn és rossz nemzetiségi politika idebenn, hogy meginduljon a román, szerb, rutén, tót irredentáság, amihez kapcsolódott még Ausztriában az olasz, a cseh és lengyel. Ezek a félig kész anyaállamok, melyek a monarchiát körülvették s folyondárjaikkal beszótták a monarchia közelükbe eső területeit: állandó szétbontással fenyegették a monarchiát, amelyen pedig az egész európai egyensúly: a szláv–germán erők kölcsönös paralizálása nyugodott. Ezért kellett a monarchiát fenntartani, fenntartani pedig csak két nagy nemzetnek: a magyarnak és a németnek szupremáciájával lehetett. Ez volt a dualizmus történeti hivatása. Mindaz, ami a német–magyar szupremáciát fenyegette, az egész hatalmi rendszert fenyegette; tehát az általános választójog éppen úgy, mint az irredentizmus. Viszont, hiába csináltak volna legszélsőbb választójogot, azzal a dolgon nem segítettek volna, mert csak megindították volna azt a nagy leszámolási folyamatot, aminek előbb-utóbb be kellett volna következni és amelynek feltétlenül át kellett alakítania egész világunkat.

Ránk nézve talán kevesebb rázkódtatással és remegéssel jár, ha korábban kezdődik és későbbben végződik ez a dolog. Akkor nem következett

volna be az a helyzet, hogy itt álljunk, fegyver nélkül, oroszországi módra hazament, szétoszlott katonasággal, annyi bracciummal [ostorral] is alig rendelkezve, hogy a belső rendet féken tartsuk. Magyarországnak ez az ájultsága növesztette meg a nemzetiségek szarvát annyira, hogy a románok 26 vármegyét, a csehek 10 vármegyét, a németek 3 vármegyét kívánnak Magyarországnak testéből lemetszeni. Bármily kinszenvedés is a fegyvertelen magyarságnak ezt a tetemrablási készülődést végignézni, más mód nincs, mint csendesen, méltóságosan bízni és várni. Bizonyos az, hogy Wilsonéknak³⁹ *véglegesen* kell a dunai kérdést megoldani, végleges pedig nem lesz az a megoldás, amely a magyarságot a legvadabb irredentizmusba kényszeríti. A magyar, mint lekapcsolt és irredenta nemzetiség, veszedelmesebb lesz, mint minden eddigi, mert ezeréves szabad országból kényszerrel vágják le olyanok, akikkel szemben a magyar soha nem veszítette el a harcot. Hozzánk *bejöttek* a nemzetiségek, mert vonzotta őket a magasabb kultúra; nálunk a letelepedéssel hallgatagon aláírtak az ország kormányzati szellemének. Mi *erőszakkal* kerülnénk bele egy idegen kultúrába, ami ellen kezdettől fogva tiltakozunk. Azután nem lehet az, hogy egy magasabb kultúrában élő nemzetet egy alacsonyabb kultúrájú nemzethez csatoljanak. Nem számítva azt, hogy Románia egy kis imperialista királyság, Magyarország pedig szabad köztársaság; Románia agrár-feudalis, reakciós állam, Magyarország pedig demokrata és szabadelvű népállam: általában román és magyar kultúrfok között az a különbség, ami nálunk a román falu és a magyarrá lett város között a különbség. Az a tény, hogy az oláhok által igényelt területen minden valamire való *város* vagy magyar, vagy szász, bizonyítja, hogy ez az annexió kérdése nemcsak etnikai, hanem elsőrangú kultúrkérdés. Végül az emberi szabadság és a művelődés sokkal nagyobbat nyer, ha az egységes Magyarország területén szervezkednek a román nemzettömb kantonjai, mint megfordítva, mert első esetben a műveltebb és gazdagabb többség elbírja a kevésbé művelt kisebbség teljes kulturális és nemzeti kifejlesztésének költségeit, míg megfordítva, a műveletlenebb többség nem bírná el a műveltebb és differenciáltabb kisebbség szellemi fejlődésnek költségeit. Másképp szólva: mi elbírnók

³⁹ Woodrow Wilson (1856–1924), az Egyesült Államok 28. elnöke 1913 és 1921 között. A demokrata párti Wilson 1918. január 8-án meghirdetett ún. 14 pontja, benne népek önrendelkezési jogának megfogalmazásával jelentős mértékben katalizálta az Osztrák-Magyar Monarchia elszakadásra törekvő nemzetiségi vezetőinek mozgalmát. Wilson népszerűsége ugyanakkor nem korlátozódott a Monarchia szláv népeire, 1918 őszén az őszirózsás forradalom vezetői is, sőt a háború végén egy rövid ideig a teljes magyar politikai elit – telve illúziókkal – a wilsonizmus pacifikus és demokratikus ideológiájától remélte a függetlenné lett Magyarországgal szembeni igazságos békét és a területi integritás megőrzését. Mint tudjuk hiába.

az eddigi és ez utáni összes román iskolák költségeit, de Románia nem bírná el a magyarság kultúrigényeinek költségeit; a túrkevei magyar fizetne adót a nagyszebeni román egyetem költségeire, de a besszarábi-ai oláh atyafi aligha tudná hordoznia a kolozsvári tudományegyetem költségeit, amelyek egy évben többre rúg, mint amennyi egyenes adót az erdélyi románság fizet.

Ebben az idegfeszítő várakozásban mindazoknak, akik *lelki* hatásokkal dolgoznak s a nemzet *hangulatát* tartják a kezükben, óriási feladatuk van. E tényezők közül legfontosabb a *sajtó* s ha a sajtó magyarsága jelenleg kifogástalan is, mégis, sokkal többet tesz a sajtó egy képzelt ellenforradalom érzelmi gyökereinek kiirtására, mint a komoly, történelmi gondolkozás és felelősség erősítésére. Most ismét látjuk, mily rettenetes baj, hogy nekünk nincs sajtónk s mi sajtó útján sem a népünkhöz, sem az intelligenciánkhoz hozzá nem férhetünk. *Annál nagyobb a szerepe most a falu közvéleményének irányításában a papnak és a tanítónak.* A közlekedés rossz, a hírszolgálat hézagos, a lapok drágák és üresek, teljes lesz ma-holnap a tanácstalanság. Feltétlenül bizonyos tehát, hogy ha a pap esténként összeül a híveivel s őket, mint egy telefonhírmondó, *szigorú tárgyilagossággal informálja*, akkora jót cselekszik, hogy hívei nem győznek eléggé figyelni reá. Ezekben az információkban nem szabad a papnak politikai dogmákat erőltetni rá a népre, bizonyos balga tömegnézeteket sem szabad nyíltan kikezdeni: egyszerűen a tényeket kell úgy csoportosítani, hogy abból elvonható legyen a legsürgősebb tennivaló szabálya. Például: a vagyon- és személybiztosság megőrzése, a nép felfegyverzése, a köztársaság jelentősége, a földosztás mibenléte. Különösen azt kell kiélezní, hogy Magyarországot még a győztes ellenség is átállja elfoglalni, mert Isten ellen vétkeznek vele; de keresi rá az ürügyet; ürügy pedig az, ha itt mi a rendet fenntartani nem tudjuk, ha rablás, fosztogatás járná. Aki tehát zavargást mível, az az ellenséget szabadítja rá a fegyvertelen országra és hazáját adja el. Különösen fontos, de a legnagyobb önfeláldozást kívánja *a nemzetiségekkel való minél teljesebb, érzelmi béke.* Legyen a magyar pap a kezdeményező, aki a román papot testvéri akcióra hívja fel közös érdekekben. Ilyen a nemzetőrség megszervezése, a hazatérő katonák ünnepélyes fogadása, az elesettek emlékeinek közös megünneplése. Ki kell használni az első pillanatok nagyszerűségét és testvéri kezet nyújtani egymásnak. Legyen annyi keresztyén fensőbbtség e református papban, hogy esetleg egy kis megaláztatást is méltósággal el tudjon viselni, tudván, hogy hazájáért és egyházáért hozza ezt a legnagyobb áldozatot, amit férfi egyáltalán hozhat. Alkalmas esetek erre a háború végének, *az ország és nemzetei felszabadulásának közös megünneplése.* Ilyenkor teljes paritás legyen a nemzetiségek elhelyezkedésében (színek, szónokok, énekek stb.).

A pap bátran és férfiasan ismerje be, hogy az eddigi nemzetiségi politika csődöt mondott, s újat kell megindítani. Mondja el, hogy mi *örülünk* a románok, tótok felszabadulásán s azt akarjuk, hogy boldogok, szabadok és jó testvérek legyenek. Esetleg ünnepélyes formában kell a kiengesztelődésre testvéri jobbot nyújtani. Alakítsák meg *együtt a földműves tanácsot* s helyezték egyfelől a román, másfelől a magyar nemzeti tanács védelme alá és jelentsék be az országos gazdaszövetség földműves tanácsának. Mindent el kell követni, ami egy új, testvériesült szellem érvényesülését biztosítja, mert a régiek elmúltak, íme újjá lett minden.

Tudom, hogy ez sok helyt nem lehetséges a faji antagonizmus [nemzetiségi ellentét] miatt, amely már eddig is véres összeütközésekre vezetett. Ilyenkor várni és remélni s ahol lehet: eleven szentet gyűjteni az ellenség fejére: ez az irányadó.

Sok helyt zavargások, atrocitások fordultak elő.⁴⁰ A pap mindenképp írná meg főhatóságának a zavargás lefolyását abszolút megbízhatósággal, különösen azt ítélvén meg elfogulatlanul, hogy nemzetiségi jellegű volt-e a zavargás, vagy tisztán szociális. Azután szervezze falujában a jobbakat, a módosabbakat. Különösen az irányban világosítsa fel őket, hogy a fosztogatás miatt elítélt *katona nem fog földet kapni*, sőt ahol a falu, mint olyan, a bűnös, az egész falu megszenvedti a végrehajtandó földreformnál. Végül, ha a pap híveit arra is rá tudná bírni, hogy a behívott korosztályok önként vonuljanak be, sőt *ezen kívül is minél többen jelentkezzenek fegyveres nemzetőri szolgálatra* – ami anyagi okokból is igen ajánlatos a télen kevés elfoglaltsággal bíró falusi emberre, mert fizetéssel, teljes ellátással, földtulajdonnal jár – a pap akkora szolgálatot tett hazájának, amekkorát ma *senki sem tud tenni*.

Ugyanis a magyar református papságnak ezekben a nehéz órákban kétszeresen, százszorosan ki kell tennie magáért. Nemcsak azért, mert magyar ember, mert keresztyén, mert intelligens és született szocialista, hanem azért, mert be kell bizonyítani *társadalmi nélkülözhetlenségét*. Az új világberendezkedés csak olyan intézményekre fog pénzt adni,

⁴⁰ 1918 novemberében szerte Magyarországon – elsősorban a hazatérő katonaság nyomában – spontán parasztmozgalmak lángoltak fel, a régi közigazgatás összeomlott, a jegyzőket elkergették, az udvarházakat, kastélyokat felgyújtották, a magtárakat, boltokat, üzleteket kirabolták. A novemberi zavargások és megtorlásuk ezres nagyságrendben szedte áldozatait, s bár Erdélyben, a Délvidéken, a Felvidéken a falu mozgalmi összefonódtak a nemzetiségi jelszavakkal, a *parasztforradalom* elsőrendűen a háború négy éve alatt felgyülemlett elviselhetetlen szociális feszültségek eredménye volt. A tiszadobi Andrassy-kastélyt ugyanúgy felgyújtották a falu magyar földművesei, mint Teodor Mihali nagyilondai birtokát a román szegényparasztok, de magának a forradalom vezetőjének, Károlyi Mihálynak parádi kastélya sem maradt épen, ahogy a forradalom prófétájának nevezett Ady Endre is a felesége kifosztott csucsai kastélya kertjéből megmentett fenyő alatt ünnepelte utolsó karácsonyát.

amelyeknek a szociális élet, a társadalom hasznát veszi. Egészen bizonyos, hogy 10-20 magyar ilyen-amolyan liturgiális pásztorlásáért, ami hetenként egy órai munkát jelent, nem tartana el az állam egy életerős, munkaképes embert. De ha meglátja, hogy a pap a testvéri érzület, a demokrácia és a pacifizmus pionírja, ha a napnál világosabb lesz, hogy ha pap nem volna, ki kellene találni, hogy legyen, annyira szükség van reá: egy esetleges új kultúrberendezkedés nemcsak számolna a pappal, de politikájának jórészt reájuk alapozná. Kétségtelen dolog, hogy mihelyt a külpolitikai kérdések megoldódnak s benn az országban rendes medrébe tér az élet, nagy szocialista átalakulások elé megyünk. Ezek között ott lesz a szekularizáció és ott lesz a szeparáció [az egyház és az állam elválasztása] gondolata is. Ha a szeparációt a Combes-féle ridegséggel hajtánák végre,⁴¹ azaz beszüntetnének minden államsegélyt, református egyházunk egyszerre tönkre jutna. Viszont, ha református egyházunk *ad oculos* demonstrálja a maga nemzetépítő, kultúraképző, szociális jólétet terjesztő és biztosító, páratlan erejét és hivatását: egyházunk a 48:XX. tc. végrehajtásával véglegesen biztos fundamentumra helyeztetik és egy új éra egy nagyszerű renaissance [újjászületés] felé mehet. Addig pedig újra meg újra gondoljuk meg: *a népért és a népből valók vagyunk!* A főrendiház megszűnt, a közjogi kiváltságok elenyésznek, még a mi – legdemokratább – egyházunk is tovább demokratizálódik. *Legyünk büszkék rá, hogy az ország legmagasabb és legértékesebb részének: a magyar parasztság jó részének a szívéhez mi állunk legközelebb! Ha ezt a szívet újra meghódítjuk, mi leszünk az új Magyarország legeredményesebb építői.*

Természetes dolog, ez nem azt jelenti, hogy mi álljunk egy szociális forradalom, egy parasztlázadás élére, bár ilyen jelekkel is találkozunk nagy szegényünkre. A pap az udvar és a nép között ne úgy helyezkedjék el, hogy egyiknek exponense legyen a másiknál, hanem *álljon mind a kettő fölött.* Ezek, amiket én elmondtam, annyira természetes igazságok, hogy a papnak ezen a ponton a leghatalmasabb segítői a mi *nemes gondolkodású patrónusaink* lesznek. Bár iszonyú csalódáson mentek át éppen a legjobbak, az őket ért pusztítások folytán, mégis, mégis, a vidéki birtokos még sokáig nevelője és vezetője lesz a népnek. A legszocialistább kormány is fogja tudni, hogy a *többtermelés érdekében* gazdasági szükségesség a közép- és a nagybirtok fenntartása. A birtokpolitikában az lesz az irányadó, hogy miképpen lehet minél fejlettebb agrikultúrát [mezőgazdaságot] teremteni. Ennek pedig az a módja, hogy a nagybirtokok

⁴¹ Célzás az állam és egyházak 1905-ös franciaországi szétválasztását kimondó törvényekre, amelyeknek határozottan antiklerikális éle volt. A törvényeket Émile Combes (1835–1921) miniszterelnöksége alatt készítették elő, jöllehet utóda, Aristide Briand miniszterelnöksége alatt fogadta el a francia nemzetgyűlés.

egyenletesen váltakozzanak a kisbirtokokkal. Földnélküli Jánosok nem lesznek többé, de nem lesznek latifundiumosok [nagybirtokosok] sem, csak gazdák; kiscgazdák és nagygazdák.

Ezzel kapcsolatban oldódik meg egy izgató probléma: a közép- és felső nemesség jövője elhelyezkedése. Egyszerre vége annak az udvari és diplomáciai világnak, ahová a legvagyonosabbak elhelyezkedtek. Vége annak, hogy a kat' exochen politikusok [azaz a politikusi szerepkör kisa-játítói] ők legyenek. Főispánság, vármegye nem lesz a saját domíniumok. Grófságuk vagy báróságuk nem csak hogy nem fogja őket előre vinni, de *valószínűleg akadályozni fogja őket*. Be kell illeszkedniök a polgári élet kereteibe minden különösebb handicapolás [ügyefogyottság] nélkül. De lesz egy gyönyörű, páratlan hivatások, szinte gyönyörű kiváltságuk: *a magyar föld művelése*. Ők lesznek az ország első gazdái, a mezőgazdasági társadalom vezetői. Földjeiktől nem fogja elvonni őket a politika; *nobile officiumok* és reprezentációk nem fogják gazdaságilag tönkre tenni őket: csak *gazdák* lesznek és ezzel újra elfoglalják ezt az elvesztett országot.

Így kerülnek majd újra egymás mellé a falu entellektüelje [értelmisége]: a pap, a falu burzsuája [polgársága] a nagy- és kiscgazdák. Minél erősebbek, minél szervezettebbek lesznek, annál több reménység van arra, hogy a *falú szocializmusa* egyensúlyban fogja tartani a *város szocializmusát*. A mező és a gyár, az agrikultúra és az ipari demokrácia; ez a két mérlegkar, amelyen az ország egyensúlya nyugszik. A pap lesz a mérleg nyelve: az érzékeny mutató, amely a nehézkedési viszonyokat jelzi. Mert ha ez nem lesz, többet nem lesz pap Magyarországon.

R. L.